

3. Іван Франко у спогадах сучасників. – К., 1972. – Кн. 2.
4. Колесса Ф. Іван Франко (Історія української етнографії) / Публ. підгот. Я. Гарасим // Дзвін. – 2006. – № 8.
5. Круть Ю. Хліборобська обрядова поезія. – К., 1973.
6. Народні пісні в записах Івана Франка. – К., 1981.
7. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – СПб., 1872. – Т. 1.
8. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Ірина Збір (Львів)

“Покуття” Оскара Кольберґа в контексті наукових дискусій ХІХ століття (на матеріалі рецензій українських та польських дослідників: Івана Франка, Ц. Неймана та ін.)

Постать О. Кольберґа – відомого польського вченого, невтомного збирача фольклору, автора багатотомної етнографічної серії “Lud. Jego zwyczaj, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, zabawy, pieśni, muzyka i tańce” (1857–1890), “Obrazów etnograficznych” (1882–1891), низки статей та рецензій у галузі етнографії та музикології, дослідника зі світовим ім’ям – займає одне з центральних місць в історії не тільки польської, а й слов’янської фольклористики.

У науковій спадщині О. Кольберґа (повне видання його творів складає понад 80 томів) вагоме місце займають розвідки, присвячені українцям. Однією з найфундаментальніших його праць у цій галузі є чотиритомний компендіум “Покуття”, поява якого викликала широкий і різнополярний резонанс у науковому колі польських та українських дослідників. Відомо, що виходу у світ вищезгаданої розвідки О. Кольберґа передувала величезна збирацька і дослідницька робота вченого, що не могла не викликати великого зацікавлення з боку етнографів та фольклористів.

Дослідники знаходили низку недоліків у роботі польського вченого, зокрема, зазначали, що метод збирання фольклорного матеріалу він вибрав недоцільно, в його публікаціях відсутня чітка паспортизація та належна класифікація. Водночас вони зуміли належно оцінити чотиритомник О. Кольберґа, який і досі залишається одним із найкращих досліджень цього етнографічного регіону. Рецензенти відзначили неоціненний внесок польського вченого в розвиток не лише польської, а й української науки, звертаючи при цьому особливу увагу на точність і повноту записів, нагромадження великої кількості варіантів фольклорних текстів і, що найголовніше, на нотні записи. На думку О. Пипіна, “польські критики ставлять етнографічні праці О. Кольберґа дуже високо, цінуючи в них незвичайну точність і

повноту опису, оскільки вони постачають матеріал для наукових досліджень. Їхню цінність визначають і спеціалісти з української етнографії” [6: 291].

Важливо простежити і проаналізувати еволюцію поглядів українських і польських учених щодо діяльності О. Кольберга, а також з’ясувати як з плином часу змінилася їх оцінка щодо чотиритомного компендіуму “Покуття”. Метою пропонованої статті є короткий огляд тих рецензій та статей, у яких наявні найпомітніші та суттєві зауваження щодо діяльності О. Кольберга-фольклориста, які доповнюють загальну картину його досліджень на українських теренах. Спробуємо заглибитися в цю проблему і простежити еволюцію поглядів різних науковців на внесок польського дослідника в українську фольклористику та етнографію.

У фольклористичній науці це питання висвітлено недостатньо повно. Рецензії українських та польських учених, зокрема Ц. Неймана, І. Франка, Г. Бігеляйзена та інших, безумовно, відомі дослідникам, але згадки про них можна кваліфікувати як принагідні. Міркування щодо рецензій містять розвідки О. Пипіна “Этнография малорусская” (СПб., 1891), М. Сумцова “История малорусской этнографии” (К., 1896), М. Азадовського “История русской фольклористики” (Москва, 1958), монографії В. Юзвенко “Українська народна поетична творчість в польській фольклористиці XIX ст.” (К., 1961) та З. Болтарович “Україна в дослідженнях польських фольклористів XIX ст.” (К., 1976). Поза увагою цих дослідників залишилася рецензія Г. Бігеляйзена, у якій автор висловлює свої погляди як на фольклорно-етнографічний компендіум О. Кольберга “Покуття”, так і на діяльність польського вченого зокрема.

Враховуючи досвід попередників, можна сформулювати наше завдання так: показати оцінку “Покуття” О. Кольберга не лише на основі відомих рецензій Ц. Неймана, І. Франка, але й з урахуванням інших розвідок та рецензій українських і польських учених; простежити еволюцію поглядів дослідників щодо фольклорно-етнографічної діяльності О. Кольберга; окреслити методологічні принципи розуміння та вивчення українських і польських учених; подати цілісне сприйняття рецензентами праці О. Кольберга як невід’ємного явища в історії української фольклористики.

Одразу після виходу у світ перших двох томів “Покуття” О. Кольберга з’явилося декілька відгуків у тогочасних періодичних польських та українських виданнях. Зокрема, варто наголосити, що однією з перших була рецензія Чеслава Неймана¹ – українського фольклориста та історика польського походження, який жив і працював на Україні в 1880–1890-х роках – на перший та другий томи “Покуття” польського дослідника, опублікованих у 8 та 9 томах журналу “Киевская старина” за 1884 роки.

Як уже зазначалося раніше, Ц. Нейман одразу відзначив, що це “цікава праця відомого польського етнографа-збирача Оскара Кольберга, яка присвячена невеликій галицькій провінції” [4: 482]. Однак рецензент пише про деякі недоліки та

¹ Однак дослідник підписував свої розвідки Ц. Нейман. Таке скорочення далі трапляється в пропонованій статті.

неточності в роботі фольклориста. Насамперед звертає увагу на назву та якісне наповнення розвідки О. Кольберга, вважаючи, що її “не можна назвати етнографічним збірником; це дійсно етнографічна картина (obraz) Покуття, як це вдало сказано в заголовку” [4: 482]. Справді, етнографічному опису місцевості, населенню, його мові, звичаям та обрядам польський дослідник відводить у розвідці не багато місця. Це відповідає зазначеному у заголовку жанру “Pokusie. Obraz etnograficzny”.

На думку Ц. Неймана, район, у якому О. Кольберг проводив дослідження, не відповідає місцевості, яка називається Покуттям. Дослідник зазначав: “Цей термін і не етнографічний, і не адміністративний, а успадкований з часу досить віддаленого, коли він мав деяке географічне значення. Це був кут, утворений на південному кордоні колишньої Речі Посполитої карпатськими горами і Дністром, без точно визначених меж.... Праця п. Кольберга присвячена центру Покуття, власне, підгор'ям, які живуть у Коломийському і Станіславському округах” [4: 484]. Однак це зауваження Ц. Неймана варто вважати констатацією факту, оскільки територію свого дослідження О. Кольберг окреслює у першому томі “Покуття”.

Доволі детально Ц. Нейман аналізує метод збирання фольклорного та етнографічного матеріалу О. Кольбергом, зокрема, зауважуючи, що дослідник збирав матеріали сам, протягом багатьох років вивчав певну місцевість, навідуючись туди по кілька разів у різні пори року. Це допомагало йому створити цілісну етнографічну картину, наповнену багатими фольклорними зразками. На думку Ц. Неймана, О. Кольберг “завжди дає повний і різноманітний матеріал, викладає і групує його з таким знанням справи, що цей сухий, грубий етнографічний матеріал уявляється читачеві як один цілісний образ даної місцевості, описуючи місцеположення, народ, його мову, звичаї, житло, і подаючи його перекази, прислів'я, обряди, вірування, ігри, пісні, музику і танці” [4: 483].

Рецензент відзначив, що найбільшу вартість мали обрядові пісні як свідки збереження стародавніх елементів у народних обрядах Покуття. На його думку, фольклорний та етнографічний матеріал О. Кольберг подав фонетично правильно, кожна пісня записана з нотами і безпомилково, а кожна примітка має точну паспортизацію, в якій є іноді більше десятка варіантів однієї пісні і навіть опису обряду чи гри.

Ц. Нейман писав, що форма збірника, а також класифікація пісенного матеріалу, досить вдала, якої рецензент не зустрічав в українських збирачів та укладачів збірників фольклору: “Що стосується форм зібраних пісень п. Кольбергом, то я повинен помітити наступне. У малоруських збірниках, наприклад у Чубинського, класифікація пісень дуже часто невірна, колядки і щедрівки в основному перемішані, тому досить легко помилитися і прийняти щедрівку за колядку і навпаки. Збірник п. Кольберга підтверджує мою класифікацію колядок і щедрівок, де за ключ я взяв куплетну форму” [4: 486].

Однак найбільшим недоліком Ц. Нейман вважав те, що О. Кольберг недостатньо знав українську мову. Це і спричинило низку помилкових тверджень, що знайшли місце у його примітках про мову. “За одне лише можна винити п. Кольберга, це

власне за нотатку про мову. Вона, по-перше, дуже бігла і коротка, а по-друге, не завжди вірна. Помилки в оцінці форм напевне відбулися від не зовсім повного знайомства автора з малоруською мовою інших місцевостей” [4: 485]. Незважаючи на згадувані недоліки фонетичної транскрипції, примітки доволі цінні, хоча зроблені принагідно.

Говорячи загалом про значення першого тому “Покуття”, як цінного внеску в розвиток науки, рецензент особливо наголошує на вартості його музикальної частини. “Якщо досі маємо мало праць з побутової та історичної української музики (Едлічко, Коципінський, Лисенко), то обрядова музика залишалась в забутті; [...] у Кольберга більше 300 різноманітних обрядових пісень з музикою, які записані етнографом спеціалістом” [4: 487].

Незважаючи на високу оцінку першого тому “Покуття”, Ц. Нейман докоряв О. Кольбергові за безсистемне розташування пісенного матеріалу, зокрема, у другому томі цієї розвідки, зазначаючи, що це “єдиний недолік другого тому “Покуття”, внаслідок чого матеріал, який поділений на 15 розділів, так переплутаний, що підбираючи однорідні пісні, доводиться шукати практично у всіх розділах” [5: 127].

У цьому томі поміщено 512 пісень під загальним заголовком “пісні і думи”, де рецензент вважав доцільним зробити короткий екскурс і ознайомити читачів зі станом справ у тогочасній польській науці. На думку Ц. Неймана, “термінологія О. Кольберга суттєво відрізняється від термінології української етнографії. Назва дума у Кольберга не означає того, що ми звикли називати думою. Польська дума має досить невизначене значення; воно присвоюється практично кожній народній пісні серйозного змісту і наспіву, якщо ця пісня не обрядового циклу” [5: 127]. Далі рецензент подав приклади із збірника О. Кольберга з власними коментарями щодо помилок польського дослідника та, на його погляд, доцільного розташування тої чи іншої пісні.

Отже, Ц. Нейман дав високу оцінку діяльності О. Кольберга, незважаючи на ряд вище зазначених недоліків та неточностей. Рецензент звернув увагу на метод збирання і публікування етнографічного і фольклорного матеріалу, а також відзначив оригінальність покутських пісень. Він вважав, що “однією характерною рисою їх є чудава поетичність. При порівнянні з піснями, які записані в інших місцевостях, вас мимоволі приголомшує у покутському збірнику величезна кількість високохудожніх як за формою, так і за змістом пісень” [5: 130].

Високо оцінили подвижницьку працю О. Кольберга на ниві української фольклористики інші учені. Зокрема, І. Франко як відомий дослідник, збирач і поціновувач української народної культури не міг залишити поза увагою розвідку “Покуття” О. Кольберга. Він позитивно відгукнувся про роботу польського вченого в рецензії на третій том “Рокusia”, хоча зазначав, що цей том менш змістовний щодо зібраного матеріалу, ніж два попередні. Високо оцінивши цікаву і потрібну працю, І. Франко одночасно гостро критикував О. Кольберга. Критика була цілком слушною, однак викликала гостру реакцію з боку польського вченого. Його полеміка з І. Франком на сторінках журналу “Kwartalnik historyczny” свідчить, що багатьом важливим

питанням у збирацькій та видавничій діяльності О. Кольберг не надавав належного значення [3: 23–28].

Уперше вона була надрукована польською мовою у львівському журналі “Kwartalnik historyczny” у 1889 році, а пізніше передруковувалася українською мовою у 50-ти томному зібранні творів І. Франка (т. 27, с. 348–350). Варто зазначити, що рецензія на “Покуття” була не єдиним дослідженням, у якому І. Франко висловив істотні зауваження та уточнення, які відображають критичне сприйняття праці О. Кольберга. Поряд з нею український дослідник висловив своє зацікавлення Кольбергівським “Покуттям” у своїх розвідках, статтях та в листуванні. Сюди належать “Студії над українськими народними піснями”, “Галицько-руські народні приповідки”, “До історії українського вертепу XVIII ст.”, “Jan Świątek. Lud nadrabski od Gdowa aż po Bochnię, obraz etnograficzny” та ін.

Як уже йшлося вище, у 1889 році І. Франко вперше звернувся до праць польського дослідника, написавши рецензію на третій том “Покуття” (“Pokusie. Obraz etnograficzny. Skreślił Oskar Kolberg. T. III. Kraków, 1888”), в ній він відзначив, зокрема, досить вдалу транскрипцію українських текстів, що, на його думку, свідчить про високо розвинутий у збирача слух і відчуття особливостей діалекту: “можна сміливо сказати, що тільки з появою “Покуття” українці пізнали справжню фонетику цього дуже характерного діалекту, бо дотеперішні етнографічні збірники з цих околиць фальшували і збирали фонетику недоречним етимологічним правописом” [8: т. 27: 349].

І. Франко зробив суттєве зауваження щодо методу збирацької роботи О. Кольберга: він відзначав майже повну відсутність чіткої фіксації місцевості, де проводився збір фольклорно-етнографічного матеріалу, не завжди послідовну транскрипцію текстів, неправильний переклад українських слів. Попри перелічені недоліки, І. Франко називає це дослідження “чудовою етнографічною працею... з погляду новизни і багатства зібраних матеріалів” [8: т. 27: 348].

Франкові зауваження та уточнення значущі не лише як виправлення допущених у праці недоглядів, заповнення прогалин та ін. Вони передусім цінні з погляду формування методології комплексних етнографічно-фольклористичних досліджень окремих етнографічних регіонів. Висловлені ще в кінці XIX ст., вони не втратили своєї наукової вагомості та актуальності й у наш час.

Не всі корективи І. Франка О. Кольберг сприйняв з розумінням. У відповіді на рецензію польський учений полемізував щодо деяких. Насамперед, на думку О. Кольберга, І. Франко у першій частині тому не зосереджується на музиці і ритмі танців, а переймається піснями, яких у цій частині майже немає. “Нікому з давніших збирачів народної творчості не спало на думку назвати коломийки піснями, короткими приспівками, які під час танцю найчастіше імпровізуються. Вони можуть групуватися у цілі цикли, а також існувати і самостійно”, – зазначає О. Кольберг [13: 221]. Тому недоречним видається О. Кольбергові зауваження І. Франка, щодо строфіки коломийки, адже вона повторюється по кілька разів у циклі, що пояснюється ритмом танцю, а також традицією цієї місцевості.

На друге зауваження І. Франка, щодо відсутності паспортизації при більшій частині пісень, О. Кольберг відповів: “Всі ці закиди зовсім безпідставні і неправдиві. Бо коли б шановний рецензент перечитав або навіть уважно переглянув працю, він би дізнався і переконався в фальшивості своїх тверджень, бо під кожною коломишкою, взятою звідкись, цитується автор (чи то Жегота Паулі, чи то Вацлав Залеський і т. д.), а коли такого підпису немає, то це означає, що записали ми її самі в цій місцевості, яка зазначена над строфою чи музикою. Можна було також зазначати, від кого ця пісня, але, по правді кажучи, зробити це ми не вважали за річ потрібну, як це робили наші попередники” [13: 223].

Щодо третього зауваження І. Франка, стосовно неавтентичності та безкритичності матеріалу, відсутності вказівок про те, де він був записаний на Гуцульщині, Бойківщині чи Покутті, О. Кольберг досить різко відповів: “всюди я вказав, де запис відноситься до Гуцульщини чи Бойківщини, а де немає такої вказівки, то це запис з Покуття, ... а в який спосіб треба було спростувати і впорядкувати матеріал – справа міфолога, а не збирача, і такі претензії до автора висловлювати не можна” [13: 223].

Подані вище розбіжності у поглядах І. Франка та О. Кольберга можна пояснити тим, що у тогочасній фольклористиці ще не було сформульованого теоретичного понятійного поля, чіткої класифікації системи жанрів, рівночасно не існувало вимог щодо паспортизації матеріалу. До того ж, О. Кольберг працював у Краківській Академії наук, де, вочевидь, існували дещо інші підходи і методи збирання, записування і публікації фольклорного матеріалу. Той факт, що О. Кольберг користувався роботою численних дописувачів та кореспондентів, які не завжди були добре поінформовані щодо збору усної народнопоетичної творчості, було своєрідною традицією на той час. З огляду на це, можна з розумінням ставитися до діалогу між І. Франком та О. Кольбергом, і вбачати у ньому плідну і продуктивну тенденцію до формування наукових фольклористичних принципів. На цьому полеміку між українським та польським ученим можна вважати вирішеною, але з іншого боку, чотиритомна розвідка “Покуття” О. Кольберга і далі продовжувала бути об’єктом дослідження І. Франка.

У статті “Jan Świątek. Lud nadrabski od Gdowa aż po Bochnię, obraz etnograficzny” І. Франко насамперед звертає увагу на найістотніший чинник у будь-якій науковій праці – метод дослідження. Він гостро критикував збирання матеріалу “по околицях, по провінціях”, який, за його власним висловом, “панує в польській етнографії віддавна” [8: т. 29: 205], тобто він вважав недоцільним географічний метод в етнографії та фольклористиці. За таким принципом була укладена серія О. Кольберга “Lud. Jego zwyczaj, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, zabawy, pieśni, muzyka i tańce”, “Obrazy etnograficzne”.

Варто згадати ще одну заувагу І. Франка у вищезгаданій статті. Воно стосується не менш важливого питання організації наукового дослідження – нагромадження повноти матеріалу для якомога вичерпнішої характеристики предмета вивчення. На думку українського вченого, “Кольберг не завсігди вмів опанувати зібраний

ним самим і другими матеріал: одну і ту саму пісню, поговорку, повість друкував 5, 10 разів в міру того, як була записана в різних околицях..., хоча було би вповні вистачило покластися на один з попередніх томів або подати тільки відміни нового запису. Справедливо замітив один із польських критиків, що всю суму справді нових матеріалів, зібраних Кольбергом до етнографії польського люду, можна було б вигідно вмістити в 2 або 3 томах” [8: т. 29: 205].

З метою аналізу Кольбергових збірок І. Франко протиставив йому збірку Яна Свентека, який у збиранні фольклорного матеріалу обмежився невеличким “географічним острівцем”, який досліджував і О. Кольберг. З цього приводу І. Франко зазначав: “...д. Свентек, уроджений в тім закутку, з котрого подав матеріали етнографічні, і, очевидно, добре знайомий з його народом і народним життям, зібрав масу преінтересного матеріалу, якого не находимо у Кольберга. Правда, метод збирання і групування матеріалу і тут такий самий, як у Кольберга, та д. Свентек подає при кожнім відділі масу подробиць і матеріалів, не раз більшу для сього одного кута, ніж Кольберг для цілої Краківщини” [8: т. 29: 205–206].

Таке протиставлення І. Франка було недоречним. Зрозуміло, якщо у збирацькій роботі обмежитися тільки невеликим “географічним острівцем”, тоді, звичайно, можна зібрати велику кількість детальних етнографічних описів, варіантів фольклорних текстів тощо. Але коли об’єктом дослідження є достатньо великий етнографічний регіон зі своїми особливостями, які відрізняють його від інших, тоді на поодинокі факти дослідник не завжди може звернути увагу.

Рецензія і стаття “Jan Świątek. Lud nadrabski od Gdowa aż po Bochnię, obraz etnograficzny” пройняті гострою критикою І. Франка на “Покуття” О. Кольберга, яка спрямована на метод збирання та публікування дослідження, паспортизацію фольклорних текстів тощо. Хоча, з іншого боку, український дослідник давав високу оцінку збіркам польського фольклориста, та й сам користувався чотиристороннім “Покуттям” О. Кольберга під час написання своєї фундаментальної фольклористичної розвідки “Студії над українськими народними піснями” (1913). Згадаймо наступний фрагмент дослідження, де І. Франко аналізує баладу “Іван та Мар’яна”, використовує п’ять варіантів текстів, два з яких бере зі збірки О. Кольберга “Pokusie”. Те саме бачимо у процесі розгляду пісень “Козак і Кулина”, “Брат вбив брата за дівчину”, “Два козаки б’ються за дівчину”, “Тройзілля”, “Пісня про Комара”, варіанти яких поміщені у збірниках “Pokusie”, “Pieśni ludu polskiego” і “Lud”. Тобто, спостерігаємо зміну поглядів і високу оцінку І. Франка щодо діяльності О. Кольберга-фольклориста, а також використання записів польського дослідника у своїй роботі.

До збірок О. Кольберга І. Франко звертався і під час створення “Галицько-руських народних приповідок” (1901–1910) – у передмові до цього видання дослідник подає список літератури польських видань, у яких надруковані галицько-руські приповідки, серед яких є Кольбергове “Pokusie”, а також у розвідці “До історії українського вертепу XVIII в.” (1906), де І. Франко дає бібліографію польської шопки, до якої ввійшли “Lud” і “Mazowsze” О. Кольберга.

Отож, можна говорити про явну еволюцію поглядів І. Франка: від критичного

сприйняття “Покуття” О. Кольберга до схвальних відгуків щодо чотиритомника як невід’ємного явища в історії української фольклористики. Та, мабуть, найповніше про зміну поглядів І. Франка свідчить його епістолярна спадщина.

Ілюстрацією є лист українського вченого до І. Колесси – автора рецензії на перших два томи Кольбергового “Рокусія”, за яку І. Франко дуже критикував його. “Рецензія на Кольберга, на котру я дуже був цікавий, – зазначав І. Франко, – розчарувала мене. Так рецензії не пишуть. Прочитавши Вашу працю, котра коштувала Вас так багато роботи, ніхто не буде мав ніякого поняття о книжці Кольберга: що се таке, яким способом повстало, по якій методі зроблене? По Вашому виходило б, що Кольберг попросту поперепечатував свої пісні з Головацького, Waclawa z Oleska, Чубинського і т. д., між тим коли на ділі сього Кольберг не робив. Ви ставите до нього вимоги, яких і до наших етнографів ставити не можна, не показуєте докладно його методи збирання і порядкування етнографічного матеріалу (що дуже важне), а робите в тій матерії закиди, котрі зовсім у воздусі висять” [8: т. 48: 567–568].

Рецензія І. Колесси свідчить про його упереджене ставлення до “Покуття” О. Кольберга як розвідки іноземного дослідника, а також показує необізнаність з фактичним матеріалом розвідки. Не ознайомившись детально з працею польського вченого, з методом збирання і впорядкування фольклорного та етнографічного матеріалу, І. Колесса одразу гостро критикував О. Кольберга за переписування пісень у Я. Головацького, В. Залеського, Ж. Паулі. Адже, як зазначав І. Франко, “тоді розвідка О. Кольберга мала б такий вигляд, як збірник одного з його попередників. Але це не так” [8: т. 48: 568].

У наступному листі до І. Колесси І. Франко стисло виклав принципи написання рецензії. Він, зокрема наголосив про так звану “крадіж”, якою займався О. Кольберг: “Ось Ви, наприклад, говорите, що Кольберг покрав від Головацького. А говорить о тім де-небудь Кольберг сам? А коли не говорить, то або й Ви не говорите, або докажіть Кольбергові крадіж” [8: т. 48: 578].

І. Франко критикував І. Колессу також за пошук ідентичних пісень у О. Кольберга і Я. Головацького. “Ідентична пісня єсть тільки та, – писав І. Франко, – котра ціла слово в слово згоджується з другою. Не можна до тої розробки зачислювати пісень зшиваних” [8: т. 48: 579].

Критика рецензії І. Колесси на Кольбертівське “Покуття” свідчить про те, що І. Франко зрештою високо оцінив чотиритомне видання польського вченого, поставив його в один ряд з розвідками відомих українських дослідників. Незважаючи на деякі недоліки у роботі О. Кольберга, щодо методу збирацької діяльності, паспортизації текстів тощо, які відзначав І. Франко у власній рецензії, він не міг навіть припустити думки, що О. Кольберг переписував пісні з інших збірників, як писав про це І. Колесса.

Збірку О. Кольберга І. Франко вважав видатною подією у науковому житті українців: він розсилав її своїм колегам, про це довідуємося з його листів до М. Драгоманова, Б. Грінченка, Францішка Ржегоржа. Зокрема, у листі до Б. Грінченка читаємо: “Кольберга я для вас замовив через антикварія та й досі не одержав, – хіба

вернувшись до Львова, вишлю Вам свій екземпляр” [8: т. 50: 107–108]. (Йдеться саме про чотири томи “Покуття”). У листі до М. Драгоманова: “З своїх книжок я передаю Окуневському для Вас Кольберга “Рокусіє” (два томи в одному)” [8: т. 49: 21].

Отже, ґрунтовний чотиритомний компендіум О. Кольберга “Покуття” викликав великий інтерес в І. Франка і отримав неоднозначні відгуки. Усі викладені факти дають змогу простежити еволюцію поглядів українського вченого на “Покуття” О. Кольберга. Якщо спочатку це була полеміка між двома ученими, в якій І. Франко гостро критикував географічний метод збирання фольклорного та етнографічного матеріалу, не будучи в змозі оцінити його вповні, орієнтувався на фрагмент роботи, обраний польським ученим, то згодом вона переросла у жанр діалогу, адже український дослідник належно оцінив вагомий внесок О. Кольберга в розвиток народознавчої науки. Зібраний ним матеріал не раз слугував і самому І. Франкові єдиним практичним підґрунтям під час написання праць з фольклору та етнографії.

Викладений матеріал ще раз підтверджує, що рецепції І. Франка щодо “Покуття” О. Кольберга переросли у жанр діалогу, незважаючи на гостру полеміку, що розгорнулася між двома ученими на сторінках часопису “Kwartalnik historyczny”. І. Франко належно оцінив діяльність О. Кольберга, який, на його думку, посів чільне місце в розвитку не тільки української, а й слов’янської фольклористичної та етнографічної науки. Він одним із перших зробив комплексне дослідження Покуття як окремого етнографічного регіону. Хоча чотиритомну працю О. Кольберга написано у кінці XIX ст., але за багатством зібраного матеріалу, унікальними фольклорними текстами, нотними записами вона й досі залишається актуальною і невичерпною.

Не лише українські вчені звертали увагу на чотиритомну розвідку О. Кольберга, але і його співвітчизники не залишалися осторонь цього явища. Спочатку вони досить критично сприйняли появу “Покуття”, а потім належно оцінили його внесок не лише у розвиток польської, а й слов’янської фольклористики. Мабуть, це була природна реакція польських учених, адже без відповідних відомостей про об’єкт дослідження свого сучасника вони не могли адекватно його зрозуміти, а тим більше оцінити, тому й упереджено поставилися до нього.

Польський письменник і критик літератури Г. Бігеляйзен у 1886 році у часописі “Biblioteka Warszawska” опублікував рецензію на 19 томів Кольбергівського “Ludu”, зокрема, на першу та другу частину “Покуття”, в якій гостро критикував підбір джерел, обсяг і спосіб їх використання. Рецензент зауважив, що О. Кольберг, “володіючи надзвичайними якостями видавця, працьовитістю і сумлінністю, немає однієї здібності, критичного відчуття. Він збирає матеріал з усіх сторін, з найвіддаленіших місцевостей, але без браку, без відділення зерна від половини, без оцінки його вартості як джерела фольклору” [10: 437].

Г. Бігелейзен також зазначив, що “відомість, яка подана у сумнівній газеті стоїть на рівні з багатолітніми дослідженнями найкращих знавців народу, свідченням яких і є записи фольклорних текстів зроблених на слух” [10: 437]. Йдеться про те, що, на думку рецензента, О. Кольберг збирав фольклорні матеріали, які не мали

ніякого наукового значення, а тому не могли бути на одному рівні з дослідженнями відомих учених того чи іншого регіону.

Звичайно, польський дослідник не міг проігнорувати на таку критичну рецензію Г. Бігелейзена, однак ця репліка не була надрукована за життя О. Кольберга. Відстоюючи свої наукові принципи, він обґрунтував їх так широко, як ніде досі. У відповіді на вище зазначені зауваження Г. Бігелейзена польський учений звернувся з риторичними питаннями до рецензента, наприклад, звідки у нього така впевненість, що “матеріал, який сьогодні вважається поганим, з часом не набере вартості при ближчому їх пізнанні вченими; чий авторитет має оцінювати вартість джерел, коли навіть найвідоміші дослідники не мають єдиної думки щодо цього; чому відомість, яка подана у сумнівній газеті, не може слугувати матеріалом, який містить якусь потрібну деталь для етнографії, хоча й вважається неважливим; чому ця етнографічна деталь немає бути занотована, якщо навіть і викликає у когось посмішку; де ті великі письменники і знавці народної культури, дослідження яких визнані всіма за найкращі, отже, вони вважаються кращими, ніж зроблені записи на слух” [14: 394].

Щоб відстояти до кінця свою позицію, О. Кольберг порівнює поему про Собітку відомого поета XVI ст. Яна Кохановського, у якій про сам обряд було згадано в кількох віршах, але й вони для етнографа є цінним матеріалом, хоча б лише з тої позиції, що походять з XVI ст. з дослідженням цього обряду письменника пізнішого часу – К. Твардовського, який подав трохи більше відомостей про Собітку, тому воно є кращим джерелом для етнографа в порівнянні з попереднім. Підсумовуючи згадане вище, польський вчений зауважує, що “роблячи це протиставлення, стверджуємо, що в кожній навіть найгіршій брошурі етнограф чи культуролог може знайти здорове і корисне зерно, тільки би хотів та зумів його відшукати” [14: 395].

У такий спосіб О. Кольберг ще раз виразно окреслив свою позицію як збирач і упорядник фольклору, який не залишав поза своєю увагою жодного з джерел усної народної творчості, був свідомий того, що перш ніж займатися інтерпретацією та критикою фольклорних текстів, потрібно зібрати велику кількість фактичного матеріалу.

Загалом польські дослідники належно оцінили діяльність О. Кольберга, наголошуючи на тому, що справді завдяки титанічній праці й великій наполегливості були створені його розвідки, які не під силу одній людині. Зокрема, Я. Карлович, відомий польський етнограф, зазначав: “це безцінний матеріал для польського народознавства, безцінний тому, що все, що записав Кольберг, є чистим етнографічним золотом: він не дозволяв собі жодних додатків, жодних ретушів, жодних згладжувань ані поправок; записував пісню, переказ, прислів'я, мелодію і т. д. як чув, і то не з одних уст, але з кількох і кільканадцяти, щоби перевірити кожен річ і переконатися, що його не обманюють” [12: 472].

“Дотеперішні праці О. Кольберга, – писав інший польський етнограф І. Коперницький, – становлять безмірно багату скарбницю етнографічних матеріалів і є прекрасним здобутком для вітчизняної, слов'янської і загальної етнології, якими

ще в жодній державі і в жодному народі не обдарувала науку праця однієї людини” [15: 25].

Отже, ґрунтовний чотиритомний збірник О. Кольберга “Покуття”, який містить численні відомості про культуру й побут населення цього етнографічного регіону, викликав великий інтерес у громадськості і отримав прихильні відгуки в наукових колах. Незважаючи на деякі недоліки у роботі польського вченого, які відзначили дослідники, зокрема, що географічний метод збирання фольклорного матеріалу вибраний ним недоцільно, в публікаціях якого відсутня чітка паспортизація та належна класифікація, однак загалом відповідно оцінили вагомий внесок О. Кольберга у розвиток народознавчої науки.

На перший погляд видається, що рецензії вищезгаданих учених на таке помітне явище в українській фольклористиці, як “Покуття” О. Кольберга, були занадто прискіпливими. Варто згадати, що це праця чужоземного дослідника, написана латинською транслітерацією української вимови, яка могла створити негативне враження як про розвідку, так і про самого дослідника. О. Кольберг був німцем за походженням (хоча все своє життя прожив у Польщі), який, не тільки збирав фольклорно-етнографічний матеріал на польських землях, а й досліджував багато українських теренів. Як відомо, іноземним дослідникам рідко вдавалось об’єктивно оцінити культуру і побут іншого народу, не применшивши його вартості. Однак О. Кольберг зумів це зробити. Він не тільки зібрав фольклорний та етнографічний матеріал Покуття, а й належно класифікував та опублікував його за чітко виробленим планом, якого дотримувався у процесі видання багатотомної серії “Lud”.

Вищезгадані рецензії, статті та розвідки українських і польських учених – природня реакція на появу нового дослідження Покуття, що викликала такий широкий і різноплановий резонанс у науковому колі, в яких дослідники відзначили титанічну і сподвижницьку діяльність О. Кольберга, його неоцінений внесок у розвиток української фольклористики та етнографії. А чотиритомний компендіум польського вченого й досі залишається основною джерельною базою вивчення фольклору українців даного етнографічного регіону.

Література:

1. Азадовский М. История русской фольклористики. – Москва, 1958. – Т. 1.
2. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. – К., 1976.
3. Збир І. “Покуття” Оскара Кольберга в рецепціях Івана Франка: Полеміка чи діалог? // Мандрівець. – 2006. – № 4.
4. Нейман Ц. Pokucie. Obraz etnograficzny. Skreślił Oskar Kolberg. Z rycinami podług rysunków T. Rybkowskiego. Kraków. I. 1882 г. II. 1883 г. (Покутье. Этнографический этюдъ. Сост. Оскаръ Кольбергъ, съполитипажами по рисункамъ Т. Рыбковского. Краковъ. I. 1882. II. 1883.) // Киевская старина. – 1884. – Т. 8.
5. Нейман Ц. Oskar Kolberg. Pokucie. Obraz etnograficzny. T. II. Krakyw. 1883. (Оскаръ Кольбергъ. Покутье. Этнографический этюдъ. Т. II. Краковъ. 1883 г.) // Киевская старина. – 1884. – Т. 9.

6. Пыпин О. История русской этнографии. – СПб., 1891. – Т. 3. – Этнография малорусская.
7. Сумцов Н. Современная малорусская этнография // Киевская старина. – 1896. – Т. 54.
8. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
9. Юзвенко В. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці ХІХ ст. – К., 1961.
10. Biegeleisen H. Recenzja na “Lud” Oskara Kolberga // Biblioteka Warszawska. – 1886. – Т. 4.
11. Franko I. Recenzja na “Pokucie” Oskara Kolberga // Kwartalnik historyczny. – Lwyw, 1889. – R. 3.
12. Karłowicz J. Oskar Kolberg. – Wisła. – 1889. – Т. III.
13. Kolberg O. Krótka replica, jako odpowiedz na recenzję Іwana Franka // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1890. – R. 4.
14. Kolberg O. Odpowiedz na recenzję Biegeleisena // Studia, rozprawy i artykuwy. – DWOK. – Т. 63.
15. Kopernicki I. Oskar Kolberg. – Kraków, 1889.

Руслан Марків (Львів)

Фольклоризм повісті Івана Франка “Великий шум”

Одним із виявів фольклоризму української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. є звернення митців слова до ритуальної, обрядової сфери різних етнічних регіонів. Традиційна структура відтворюваного обряду чи ритуалу зазнавала різноступеневого творчого переосмислення у художніх творах українських письменників цього часу. Зокрема, традиційна схема ритуалу чи обряду, часто редукована до окремих обрядових етапів, найважливіших з перспективи творчого задуму митця, знайшла своє художнє втілення у творах: “Камінна душа” (“юріївський” обряд), “Гуцульський рік” (календарна обрядовість) Г. Хоткевича, “Над Дніпром” (ритуал викурювання-вигнання русалок) Олександра Олеся, “Тіні забутих предків” (ритуал розпалювання ватри, ворожіння на Юрія, обряд святвечора, похоронний ритуал тощо), “Що записано в книгу життя” (архаїчний звичай “добровільної смерті”) М. Коцюбинського, “Земля” (тризна на місці смерті, загибелі людини), “В неділю рано зілля копала” (купальські обряди) О. Кобилянської та ін. Архаїку ритуалу, загальні, концептуальні його аспекти (основні етапи ритуалу переходу – зміни стану природи, статусу людини і т. д.) творчо відтворено у художній структурі “Лісової пісні” Лесі Українки. У повісті І. Франка “Великий шум” художнього осмислення набув весільний обряд.

Зазвичай, ритуал чи обряд не отримує повного відображення, відтворення у художньому творі, його цілісна структура часто редукується до окремих елементів, які, з погляду митця, несуть найважливішу моделюючу суть та містять інформативне ядро. Функціональне і смислове навантаження відтвореної ритуальної чи